

with disabilities in modern society as an aspect of the social issue of "peer to peer" integration. Psychological opportunities of sportive activities that create conditions for development of personal potential and reserves for life goal achievement, self-improvement and self-realization are revealed. Psychological characteristics of sportive trainings and competitions are highlighted as a factor of personal development in Paralympics.

Keywords: self-realization, self-understanding, disability, paralympics

УДК 159.922.8: 159.923.2

Шамне А.В.

ДИХОТОМІЯ ЯК СПОСІБ НАУКОВОГО МИСЛЕННЯ І МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Шамне А.В. Дихотомія як спосіб наукового мислення і метод дослідження психосоціального розвитку особистості. У статті розглянуто особливості дихотомічного аналізу як методу дослідження системних явищ у психології. Зміст дихотомій психосоціального розвитку проаналізовано на трьох рівнях аналізу – методологічному, теоретичному і емпіричному. Дихотомії «індивідуальне – соціальне», «детермінація – самодетермінація», «зовнішнє – внутрішнє» фіксують основні протиріччя психосоціального розвитку та відповідають змісту вікових задач отроцтва. Сутність конструктивного психосоціального розвитку полягає в оптимальному розв'язанні функціональних дихотомій «прагнення до переваги – соціальний інтерес», «самоактуалізація – умовні цінності», «детермінація – самовизначення».

Ключові слова: психосоціальний розвиток, особистість, дорослішання, підлітково-юнацький вік, дихотомія, дихотомічний аналіз.

Шамне А.В. Дихотомия как способ научного мышления и метод исследования психосоциального развития личности. В статье рассмотрены особенности дихотомического анализа как метода исследования системных явлений в психологии. Содержание дихотомий психосоциального развития проанализированы на трех уровнях анализа – методологическом, теоретическом и эмпирическом. Дихотомии «индивидуальное – социальное», «детерминация – самодетерминация», «внешнее – внутреннее» фиксируют основные противоречия психосоциального развития и соответствуют содержанию возрастных задач отрочества. Сущность конструктивного психосоциального развития заключается в оптимальном разрешении функциональных дихотомий «стремление к превосходству – социальный интерес», «самореализация – условные ценности», «детерминация – самоопределение».

Ключевые слова: психосоциальное развитие, личность, взросление, подростково-юношеский возраст, дихотомия, дихотомический анализ.

Вступ. Формулювання наукової проблематики через протиставлення основних понять і положень є одним з найбільш плідних способів наукового мислення на всіх рівнях аналізу – від парадигмальних позицій (природоцентризм – соціоцентризм, природнича – гуманістична, природнича – гуманітарна, соціоцентрична – антропоцентрична парадигми) до аналізу окремих явищ та категорій. Переваги дихотомічного аналізу визначаються особливістю психології, для якої характерна постійна поляризація понять. Тому дихотомія є адекватним методом концептуалізації системних явищ психіки і їх розвитку.

Вихідні передумови. Класичне розуміння дихотомії тісно пов'язане з парадигмою раціоналізму, заснованого на розвитку науки, яка фіксує реальність через рух протилежностей. Але дихотомія не тотожна діалектиці, оскільки окреслює стійкий простір, що включає єдність існування і не існування будь-яких властивостей об'єктів, або ж самих об'єктів [11].

Т.А. Ожерельєва, яка проаналізувала сфери та напрямки застосування дихотомічного аналізу як сучасного методу дослідження системних явищ, наголошує, що дихотомія – це одночасно *властивість* (роздвоєність або розподіл та системна цілісність) та *процес* або *метод* (процес послідовного ділення об'єкта дослідження на дві частини, не пов'язані між собою) [7]. Важливою особливістю дихотомічного методу є те, що кожна дихотомія (опозиція) висловлює *основне протиріччя* в розумінні категорії, тим самим, позначає постійний процес розбудови її семантичного простору.

Метод послідовного дихотомічного аналізу не претендує на опис наукового пізнання, а лише слугує реконструкції поля значень категорії. Порівняння альтернативних чи відмінних трактувань, поява нового змісту в семантичному полі даної категорії – це шлях появи у науці певних понятійних опозицій, через аналіз яких відбувається дослідження поля значень поняття. Цей метод можна позначити як послідовний *дихотомический аналіз існуючих уявлень* [3].

В.А. Ганзен таким чином пояснює сутність цього методу. Діада позначає «полюси вимірювальних психологічних шкал. Об'єкт характеризується точкою або зоною своїх значень на шкалі. Якщо шкали незалежні, то їх сукупність може розглядатися як багатовимірна система координат, кожному об'єкту в якій відповідає певна точка або область» [3, с.52]. Так створюється поле значень категорії, і чим більше шкал виділяється при такому аналізі, тим більше розробленою є категорія. Переваги даного методу визначаються «характерною особливістю психології», яка полягає у тому, що «протягом всієї її історії має місце постійна поляризація понять, розведення їх на протилежні за змістом пари» [9, с. 27].

Метою нашого дослідження є аналіз потенціалу дихотомії як способу наукового мислення на прикладі дослідження психосоціального розвитку особистості у підлітково-юнацькому віці.

Виклад результатів дослідження. Метод дихотомії неодноразово використовувався у психології та довів свою продуктивність у розробленні категоріального апарату психології. Так, К.К. Платонов здійснив дихотомічний аналіз понять об'єктивної і суб'єктивної реальності (об'єкт науки – предмет науки, об'єктивні відносини – суб'єктивні відносини, об'єктивна мета – суб'єктивна мета, стимул – мотив, значення – сенс, структура – система тощо) [8, с. 26]. О.М. Ткаченко виділив гносеологічні дихотомії понять (спілкування – відокремлення, свідомість – несвідоме, самосвідомість – надсвідоме тощо) на різних рівнях детермінації (соціопсихічної, біопсихічної тощо) [12].

Н. Сарджвеладзе підкреслює, що при побудові теорії розвитку особистості майже завжди фіксуються *полярності* «внутрішня – зовнішня детермінація», «індивідуальне і суспільне в природі особистості», «природне (біологічне) і соціальне в особистості», «унікальне і загальне в структурі особистості», «структура і динаміка особистості», «свідомість і несвідоме в особистості», «зовнішнє і внутрішнє в діяльності особистості» [10].

Г. Крайг формулює парадигмальну дихотомію сутності розвитку як «організм – механіцизм». Прихильники організменного (наприклад, Ж. Піаже) підходу наголошують на активності людини, яка змінюється в процесі взаємодії з

іншими людьми та світом, впливає на об'єкти та змінює їх. З позицій механістичного підходу люди сприймаються як істоти, які пасивно реагують на події зовнішнього середовища [6, с.63].

На думку Г.А. Берулави, парадигмальна дихотомія «проактивність – реактивність» слугує межею між природничою (позитивистською, об'єктно-орієнтованою) і гуманістичною (суб'єктною, особистісно-орієнтованою) парадигмами розвитку. Чим більшою мірою теорія віддає перевагу внутрішнім, біологічно детермінованим або зовнішнім факторам, підпадаючи в цьому сенсі під категорію реактивності, тим більшою мірою вона може бути віднесена до природничої парадигми розвитку особистості (форма розвитку – адаптація). Віднесеність теорії особистості до особистісно-орієнтованої парадигми має місце в тому випадку, якщо теорія віддає перевагу параметру проактивності, виходячи з того, що поведінка людини ініційована самою людиною, і вона несе за неї повну відповідальність (форма розвитку – самоактуалізація) [1].

Основні положення про природу особистості Л. Хьелл, Д. Зіглер також описують у вигляді *полярних понять* (дихотомій, біполярних шкал): свобода – детермінізм, ірраціональність – раціональність, холізм – елементаризм, конституціоналізм – інвайроменталізм, змінюваність – незмінність, суб'єктивність – об'єктивність, проактивність – реактивність, гомеостаз – гетеростаз, пізнаваність – непізнаваність [13].

Пояснення сутності та детермінації психічного розвитку пов'язано з дихотоміями «свобода – детермінованість» (ступінь внутрішньої свободи), конституціоналізм – інвайроменталізм, гомеостаз – гетеростаз, проактивність або реактивність. Всі інші пояснюють структуру особистості: дихотомії ірраціональності – раціональності, його суб'єктивності або об'єктивності.

Н. Сарджвеладзе характеризує наступні основні *дихотомії в теоріях особистості*: 1) зовнішнє і внутрішнє (проблема зовнішньої і внутрішньої детермінації); 2) пояснення і розуміння (співвідношення природничо-наукового і феноменологічного підходів у вивченні психіки); 3) стійкість та становлення (стабільність, завершеність проти мінливості і становлення і «відкритості» особистості); 4) завершеність – віртуальність (дихотомія дійсності – можливості); 5) структура – динаміка [10].

Подібним чином через ряд *понятійних дихотомій* (опозицій) Н.В. Богданович визначає поля значень категорій суб'єкт, особистість, індивід, індивідуальність [2]. Наприклад, семантичне поле категорії «особистість» автор визначає через діалектичні понятійні дихотомії (опозиції): «внутрішнє – зовнішнє» (прикладами є концепція М.М. Троїцького, «екзопсихіка – ендопсихіка» О.Ф. Лазурського), «соціальне – біологічне», «альтруїзм – егоїзм», «суспільні стосунки – суб'єктивні стосунки» (концепції О.Ф. Лазурського, В.М. Мясичева, Б.Ф. Ломова), «універсальне – індивідуальне» (диференціація особистості і індивідуальності, співвідношення ідеального і реального), «статичність – динамічність», «норма – патологія».

Перехід від рівня методології до конкретних теорій доводить продуктивність дихотомічного аналізу структури розвитку у межах психодинамічної, гу-

маністичної, індивідуальної, екзистенційної психології тощо. Так, С. О. Капустін проаналізував екзистенційні дихотомії в теоріях З. Фрейда (дихотомія природи і культури), А. Адлера (дихотомія прагнення до переваги та почуття спільності), К. Юнга (дихотомія протилежності), К. Роджерса (дихотомія самоактуалізації та умовних цінностей), В. Франкла (дихотомія детермінізму та самовизначення) [5].

В.В. Гуленко в контексті філософського обґрунтування положень соціоніки аналізує базисні властивості теорії особистості К. Юнга як гносеологічні дихотомії (полярності): матеріальне – ідеальне (дихотомії «екстраверсія – інтроверсія», «сенсорика – інтуїція»), суб'єкт – об'єкт («активність – пасивність», «особове – безособове»), раціональне – ірраціональне («логічне – чуттєве», «свідоме – несвідоме») тощо. Автор пропонує в якості *критерію оцінки* теорій використовувати кількість використовуваних у теорії базових дихотомій, їх комбінаторику та одержувані на виході теоретичні конструкти [4].

Дихотомічний аналіз виявився продуктивним *методом дослідження психосоціального розвитку* як системного феномену. Теоретичний аналіз довів, що його інтерпретація концентрується навколо наступних дихотомій:

– як послідовно суб'єктивного, внутрішнього, телеологічного (домінування внутрішнього, індивідуального, самодетермінації), *або* як відносно об'єктивного, причино зумовленого, каузального (домінування детермінації, зовнішнього, соціального);

– як процесу інтеріоризації сутності Я із зовні, соціального детермінізму (соціоцентрична парадигма), *або* самодетермінації, спонтанності розвитку, креативності Я (антропоцентрична парадигма).

– як співвідношення внутрішньо- (інтра-) й міжособистісних (інтерперсональних) відносин, співвідношення особистості і групи (суспільства), соціальної й особистісної ідентичності, Я та Ми, адаптивності Я, його залежності від Ми, соціальності як сутності людини чи загрози цій сутності через втрату власної самості тощо.

Найсуттєвіші концептуальні розходження пов'язані з наявністю гносеологічних протиріч (дихотомій) *індивідуального – соціального* (соціальне – індивідуальне у психіці), *детермінації – самодетермінації* (індивідуальної свободи та детермінації), *зовнішнього – внутрішнього* у самосвідомості, ціннісній системі і детермінантах розвитку особистості (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівні аналізу й зміст дихотомій психосоціального розвитку

Рівень аналізу	Дихотомії психосоціального розвитку		
Методологічний (парадигмальний)	Індивідуальне – соціальне	Внутрішнє – зовнішнє	Детермінація – самодетермінація
Теоретичний (конкретно-науковий)	Прагнення до переваги – соціальний інтерес	Самоактуалізація – умовні цінності	Детермінація – самовизначення
Емпіричний (підлітково-юнацький вік)	Індивідуалізм – соціабельність	Психологічне благополуччя – неблагополуччя	Фаталізм – авторство життя (суб'єкт життя)

Інтерпретація методологічної дихотомії *індивідуального – соціального на конкретно-науковому* (психологічному) рівні пізнання представлена ідеями А. Адлера про наявність *суперечності* між прагненням людини до фіктивної мети (переваги над іншими) і соціальним інтересом. У контексті задач підлітково-юнацького віку ми визначили її як функціональну дихотомію **«прагнення до переваги – соціальний інтерес»**.

Зміст дихотомії *внутрішнього – зовнішнього* описано у теорії К. Роджерса як *суперечність* між вродженою тенденцією самоактуалізації і прагненням людини до відповідності її якостей умовним цінностям, які нав'язуються їй іншими людьми. У контексті вікових задач отрочтва ми інтерпретували її як дихотомію **«самоактуалізація – умовні цінності»**.

Дихотомію *детермінації – самодетермінації* пояснює положення В. Франкла про *суперечність* між відповідальністю людини за власне самовизначення (осмисленість власного буття) і об'єктивною зумовленістю її життя різними біологічними, соціальними, психологічними чинниками. У контексті задач підлітково-юнацького віку ми визначили її як дихотомію **«детермінація – самовизначення»**.

Виходячи із психологічного змісту означених дихотомій (таблиця 1) в експериментальній частині дослідження шляхом факторизації даних (метод головних компонент) було визначено їх *емпіричні кореляти* у підлітково-юнацькому віці (дихотомії «Психологічне благополуччя – неблагополуччя», «Індивідуалізм – соціабельність», «Фаталізм – авторство життя») [14].

Їх зміст та відповідність основним віковим задачам підлітково-юнацького віку (О.В. Ємельянова, М. Кле, G. Craig, N. Newcombe, J. Hill, S. Hauser & L.A. Kilner, J. Smollar, L. Steinberg та ін.) доводить, що *критерієм конструктивного психосоціального розвитку* у підлітково-юнацькому віці є ефективність віднаходження *балансу* (компромісу) між: тенденцією до самоствердження (прагненням до переваги) і потребою бути прийнятим іншими людьми; потребою в самоактуалізації і прагненням відповідати умовним цінностям; усвідомленням відповідальності за особистісне самовизначення і врахуванням реальних можливостей, які диктують біологічні й соціальні умови життя.

Критерієм неконструктивного психосоціального розвитку є однобічна орієнтація підлітка (юнака) на реалізацію прагнення до досягнення переваги над іншими людьми за рахунок соціального інтересу (*індивідуалізм*); на відповідність своїх якостей умовним цінностям, які поділяють інші люди, що заважає реалізації тенденції самоактуалізації (*залежність*); на ставлення до себе як до істоти, яка залежить від зовнішніх обставин та людей, що заважає можливості самовизначення та контролю власного життя (*фаталізм*).

Процес конструктивного психосоціального розвитку характеризують його *результуючі ефекти*: 1) *«авторство життя»* (суб'єкт життя) як результат оптимального розв'язання дихотомії «детермінація – самовизначення»; 2) *«психологічне благополуччя»* (досягнута ідентичність) як результат оптимального розв'язання дихотомії «самоактуалізація – умовні цінності»; 3) *«соціальна інтегрованість»* (просоціальна особистість) як результат оптимального

розв'язання дихотомії «прагнення до переваги (самоствердження) – соціальний інтерес (почуття спільності)».

Висновки. Значущість оптимального розв'язання основних суперечностей психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці обумовлює запит на *психолого-педагогічний супровід* психосоціального розвитку сучасної молоді. Реалізація його завдань вимагає опори на наступне положення: лише віднаходження оптимуму між суперечливими тенденціями (дихотоміями) психосоціального розвитку, які втілюються у головних задачах підлітково-юнацького віку, є базисом гармонійної інтеграції підлітка (юнака) у суспільство на засадах єдності соціальної адаптації (присвоєння особистістю соціокультурного досвіду) та творчості (самореалізації у його перетворенні).

Список використаних джерел

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии : [монография] / Г.А. Берулава. – Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2009. – 216 с.
2. Богданович Н.В. Субъект как категория отечественной психологии : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук / Н.В. Богданович ; Институт психологи РАН. – Москва, 2003. – 19 с.
3. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / Владимир Александрович Ганзен. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1984. – 187 с.
4. Гуленко В.В. Синтез и антисинтез полярностей: гносеологические дихотомии / [Електронний ресурс] / В.В. Гуленко. – Режим доступа: <http://socionics.kiev.ua/article/sinas/> (дата обращения: 21.03.2014).
5. Капустин С.А. Критерии нормальной и аномальной личности в психотерапии и психологическом консультировании / С. А. Капустин. – Москва : Когито-Центр, 2014. – 239 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг ; [пер. с англ. Н. Мальгиной и др.]. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 992 с.
7. Ожерельева Т.А. Общий анализ оппозиционных моделей / Т.А. Ожерельева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 11. – С. 746–749.
8. Платонов К.К. О языке психологической науки / К.К. Платонов // Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы. Тезисы научных сообщений к VI Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – Москва, 1983. – С. 26–30.
9. Роговин М.С. Введение в психологию / М.С. Роговин. – Москва : Высшая школа, 1969. – 284 с.
10. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой: монография / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1989. – 267 с.
11. Свечкарева В.Р. Дихотомия как методологический принцип структурирования и моделирования глобальной цивилизации / В. Р. Свечкарева // Симметрии: теоретический и методологический аспекты : сб. науч. тр. II международного семинара. – Астрахань, 2007. – С. 302–311.
12. Ткаченко О.М. Принципи та категорії психології : монографія / О.М.Ткаченко. – Київ : Гол. вид. ВО «Вища школа», 1979. – 198 с.
13. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – Санкт-Петербург : Питер Пресс, 1997. – 608 с.
14. Шамне А.В. Теорія та практика психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці [монографія] / А.В. Шамне. – Київ : ТОВ ВНП «Інтерсервіс», 2015. – 488 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Berulava G.A. Metodologija sovremennoj psihologii : [monografija] / G.A. Berulava. – Moskva : MPSI ; Voronezh : MODJeK, 2009. – 216 s.

2. Bogdanovich N. V. Subjekt kak kategorija otechestvennoj psihologii : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk / N. V. Bogdanovich ; Institut psihologi RAN. – Moskva, 2003. – 19 s.
3. Ganzen V.A. Sistemnye opisanija v psihologii / Vladimir Aleksandrovich Ganzen. – Leningrad : Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1984. – 187 s.
4. Gulenko V.V. Sintez i antisintez poljarnostej: gnoseologicheskie dihotomii / [Elektronnij resurs] / V.V. Gulenko. – Rezhim dostupa: <http://socionics.kiev.ua/article/sinas/> (data obrashhenija: 21.03.2014).
5. Kapustin S. A. Kriterii normal'noj i anomal'noj lichnosti v psihoterapii i psihologicheskom konsul'tirovanii / Sergej Aleksandrovich Kapustin. – Moskva : Kogito-Centr, 2014. – 239 s.
6. Krajg G. Psihologija razvitija / Grjejs Krajg ; [per. s angl. N. Mal'ginoj i dr.]. – Sankt-Peterburg : Piter, 2000. – 992 s.
7. Ozherel'eva T. A. Obshhij analiz oppozicionnyh modelej / T.A. Ozherel'eva // Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2014. – № 11. – S. 746–749.
8. Platonov K.K. O jazyke psihologicheskoj nauki / K.K. Platonov // Kategorii, principy i metody psihologii. Psihicheskie processy. Tezisy nauchnyh soobshhenij k VI Vsesojuznomu s#ezdu Obshhestva psihologov SSSR. – Moskva, 1983. – S. 26–30.
9. Rogovin M. S. Vvedenie v psihologiju / M. S. Rogovin. – Moskva : Vysshaja shkola, 1969. – 284 s.
10. Sardzhveladze N.I. Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj: monografija / N. I. Sardzhveladze. – Tbilisi : Mecniereba, 1989. – 267 s.
11. Svechkareva V. R. Dihotomija kak metodologicheskij princip strukturirovanija i modelirovanija global'noj civilizacii / V.R. Svechkareva // Simmetrii: teoreticheskij i metodologicheskij aspekty : sb. nauch. tr. II mezhdunarodnogo seminara. – Astrahan', 2007. – S. 302–311.
12. Tkachenko O.M. Principi ta kategorii psihologii : monografija / O.M.Tkachenko. – Kiïv : Gol. vid. VO «Vishha shkola», 1979. – 198 s.
13. H'ell L. Teorii lichnosti / L. H'ell, D. Zigler. – Sankt-Peterburg : Piter Press, 1997. – 608 s.
14. Shamne A.V. Teorija ta praktika psihosocial'nogo rozvitku u pidlitkovo-junac'komu vici [monografija] / A.V. Shamne. – Kiïv : TOV VNP «Interservis», 2015. – 488 s.

Shamne A.V. The dichotomy as a way of scientific thinking and the method of research of psychosocial development of personality. In the article are considered the features of dichotomous analysis as a modern method of research. The dichotomy is considered as a property and method of the study of systemic psychological phenomena. Two aspects of dichotomous analysis in psychology are considered: the definition of dichotomy for theoretical and methodological analysis of concepts, categories and theories; the using of dichotomy for the analysis of the system psychological phenomena and the explanation of the personality development. There are considered the features of using the method of dichotomy in psychodynamic, humanistic, individual, existential psychology. The dichotomies content of psychosocial development is analyzed at three levels: methodological (paradigmatic), theoretical (specifically-scientific) and empirical (in adolescence). It is proved that the dichotomy "individual – social", "determination – self-determination", "external – internal" record basic contradictions in understanding the structure of psychosocial development and ensure the process of building the semantic space of the concept.

Based on the empirical data is proved that the dichotomy of psychosocial development reflect the content of age-related tasks of growing up. The essence of psychosocial development in adolescence is finding in optimal solution of the functional dichotomies of development: personal – social (the dichotomy of "striving for superiority – social interest"), internal – external (the dichotomy of "self-actualization – conditional value"), determination – self-determination (the dichotomy of "fatalism – authorship of life").

Key words: psychosocial development, personality, growing up, adolescence, dichotomy, dichotomous analysis.